

A KÖZOKTATÁSIRÁNYÍTÁSI REFORM KERETEI A HARMINCAS ÉVEKBEN*

Az új tanügyigazgatási törvény

"Én, mint szervező kultúrpolitikus és vallás- és közoktatásügyi miniszter az 1935: VI. tc-et tekintem miniszteri életem fő művének. Ennél szebbet és nagyobbat alkotni nem tudok. Annyira központi problémának tekintem azt, hogy meggyőződésem szerint ez a törvény adja kultuszminiszteri működésemnek tulajdonképpeni jelentőségét" – mondja Hóman az összegyűlt tankerületi főigazgatóknak 1935. szeptember 13-án.¹

A közoktatásirányítás reformja, amelyet az 1935: VI. tc. indít el, valóban óriási jelentőségű. Ha a húszas évek kulcsmondata az, hogy a kultúrfőlény érdekében ki kell építeni egy vadonatúj oktatás és művelődésügyi intézményrendszert, akkor a harmincas éveké az, hogy a nemzetnevelés egységesítése érdekében ki kell építeni egy vadonatúj irányítási-felügyeleti-minősítési rendszert.

Ez egyben a Gömbös-kormány reformprogramjának első láncszeme, a közigazgatás racionalizálásának iskolapéldája.

Ezzel a törvénnyel indul meg a dualizmus korában létrejött államgépezet átépítése egy modern totalitárius államgépezetté.

A tanügyigazgatási reformot már több mint egy évtizede tervezgették, de a törvényjavaslat tartalma – az állami befolyás brutális kiterjesztése az iskolai élet minden szférájára – mégis ellenállást váltott ki.

A törvényjavaslatot egyik kidolgozója, Kemenes Illés ismertette az Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlönyben oly módon, hogy annak a tanári érdekek szempontjából vonzó oldalai domborodjanak ki.²

Kiemeli, hogy a tanulmányi felügyelői megbízatás, valamint Közoktatási Tanácsba való kinevezés a kiváló tanárok megbecsülését jelenti. A fegyelmi bizottságok tagjait a VKM nevezi ki – ez a közalkalmazottak félévszázados követelése volt.

*Részlet "A közoktatásirányítás és közoktatáspolitika fordulata Magyarországon a második világháború előtt" című tanulmányból (Oktatáskutató Intézet)

¹Hóman Bálint: Művelődéspolitikai

²OKiTeK 1935/36. 8–9.

Hogy a középiskolai tanárok mit várnak az új tanügyigazgatástól, jól mutatja Ady Lajos cikke. Befejezésében leszögezi, hogy "múltévi feljegyzéseim is, az ideiek is, kivétel nélkül felekezeti középiskolák kezdeményezéseiről számolnak be, még pedig jórészt az autonóm felekezeti iskolákéról. ...a vezetés – s főleg rendelkezés alatt álló iskolákat szervezetük, jogi helyzetük (néha felügyeletük is) bizonyos uniformizálódásra szorítja. Nem mernek kezdeményezni, nem mernek újítani, nem mernek a Rendtartástól és a rendeletek légióitól eltérni. Ezért nincs egyénisége, sajátos karaktere – így azután tradíciója is csak elvétve van – az állami iskolának.

Jó volna, ha az adminisztrációban és tanulmányi felügyeletben küszöbönálló gyökeres átalakulás több szabadságot, önállóságot és a saját lábán járás több jogát adná meg a középiskoláknak. Tizenhetedfeles iskolalátogatói tapasztalataim alapján nyugodtan mondhatom el, hogy ebből a szabadságból csak a köznevelés ügyének lesz haszna. Lehet, hogy az iskolák rendje nem fog olyan aggodalmasan egyforma lenni, mint a vasúti pályaudvarok épületének besztása szokott, de a meginduló verseny a jobb, a különb érdekében kárpótolni fog az úgysis problematikus értékű egyformaságért."³

Mint tudjuk, a törvény épp ennek az ellenkezőjét célozza...

A tanügyigazgatási törvénytervezetet leküldték az evangélikus tanáregyesületnek is. Ez az 1883-as törvényre hivatkozva Kilczer Gyula vezetésével kialakította álláspontját és megfogalmazta kérelmeit. Ezeket a VKM figyelmen kívül hagyta. A megjelenő törvényről a tanáregyesület megállapította, hogy ellentétbe került az evangélikus iskolák rendtartásával, amelyeket pedig az egyetemes egyházi gyűlés hagyott jóvá.⁴

A polgári iskolai tanárszervezet elérte, hogy a közoktatásügyi bizottság a tanárok karrierjét a javaslat szövegében jobban biztosítsa. A törvény eredetileg csak a középiskolai vagy középfokú szakiskolai tanárok számára biztosított volna kinevezési lehetőséget tanügyi fogalmazói állásba, és 10% erejéig biztosította volna a polgári iskolai tanári és népiskolai tanítói oklevéllel rendelkezők előadói megbízását.

A polgári iskolai tanárok nyomására őket is felvették a fogalmazói állást kérelmezhetők sorába, és 15%-ra növelték a tanítók előadói kinevezését.⁵

A polgári iskolai Tanáregyesületi Közlöny tanügyigazgatási vezércikkét

³ OKiTeK 1935/36. 10–12.

⁴ Az Országos Evangélikus Tanáregyesület évkönyve 1936/37, 1937/38.

⁵ OPiTeK 1935. 6–8.

Kemenes Illés írta.⁶ A törvényt elsősorban azzal kívánja vonzóvá tenni, hogy általa a középiskola igazgatója hatóság lesz, tőle már csak a tankerületi főigazgatónál lehet fellebbezni: "helyes az a megállapítás, amely már több helyen a köztudatba is bejutott, hogy a főigazgató fiókminiszter lesz."

A tanulmányi felügyelői tisztséggel a miniszter nemcsak állami, de egyházi tanárokat is megbíz, ezzel érvényesülési lehetőséget nyújt minden tanár számára.

A javaslat a katolikus iskoláknak ugyanazokat a jogokat nyújtja, mint a protestánsoknak.

A polgári iskolai tanárok elégedettek.

A középiskolai tanáregyesület sem fordult még nyíltan a törvény ellen. De az a tény, hogy a tanügyigazgatás megújításáról szóló számukban idézik Szamosi János 1869-es felolvasását, állásfoglalás értékű: "A tanári testületet jogokkal kell felruházni, mert mint Eötvös József mondta egyik országgyűlési beszédében: önkormányzat nélkül nincs szabadság, szabadság nélkül nincs haladás. Honnan vegyen lelkesültséget a tanár, ha lépten nyomon paragrafusokba botlik, melyek egyéni és testületi önállóságát gátolják." Szamosi az egyházak visszaszorítása mellett is állást foglalt.⁷

A kerettörvény ellen tehát a szakmai körök lázongása csak mérsékelt.

A parlamentben is csak a szociáldemokraták nyilatkoznak úgy, hogy ez "birkanyájnevelést" jelent, a képviselők zöme még nem tudja, vagy nem akarja tudni, milyen következményekkel jár majd a törvény.⁸

Az 1935: VI. tc. – néhány paragrafus kivételével – 1936. június 15-én életbe lépett.

Későbbi rendezésre várt: az iparoktatás irányítása hatáskörének rendezése "a tapasztalatok megszerzéséig" – vagyis addig míg igazgatási és felügyeleti, illetve hatalmi és politikai szempontból az erőviszonyok a VKM és Iparügyi Minisztérium között stabilizálódnak.

Váratott magára a fegyelmi eljárás életbe léptetése, hiszen ennek kidolgozása hatalmi-politikai szempontból is a legfontosabb volt, itt kellett a legkeményebb ellenállást legyűrni.

A Tankerületi Közoktatási Tanács megszervezésére már csak azért sem kerülhetett sor, mert nem illett bele az egész mechanizmus logikájába, hogy

⁶OPITeK 1935. 1–6.

⁷OKiTeK 1935. 17.

⁸A vitáról l. Pedagógiai Szemle, 1985/2. sz.-ban megjelent cikket (Nagy Péter Tibor).

kizárólag "szakmai-pedagógiai szinten" bizonyos kérdések egyáltalán megvitatassanak. Hiszen, ha egy kérdés elvi, akkor azt az Országos Közoktatási Tanács segítségét kérve, a VKM-nek kell eldönteni. Ha pedig nem elvi, hanem gyakorlati, akkor arról nem tanácskozni kell, hanem – egy, a törvényeket és rendeleteket pontosan ismerő tisztviselőnek – döntenie kell.

Elhalasztották az iskolán kívüli népművelés hatáskörének szabályozását, tudniillik ebbe a felnőttoktatással foglalkozó hálózatba a vármegye, illetve a BM is beleszólást követelt.⁹

Az új tanügyigazgatási gépezet

"A főigazgató afféle tanügyi főispán. Voltaképpen még több: tartományi főnök, de ilyen nálunk a közigazgatásban nincs. Magyar szemmel nézve, hatáskörét csak a tábla elnökéhez vagy a vegyesdandár parancsnokához lehetne hasonlítani" – mondotta Hóman.¹⁰

A főigazgató egészen rendkívüli befolyását az alábbi néhány momentumban ragadhatjuk meg:

– A megyei keretek fölött állott, s mint tudjuk a Nemzeti Munkaprogram egyik fontos eleme, hogy megyék fölötti, nagyobb egységeket kell létrehozni!

– Minden fontos döntés a minisztériumból a főigazgatókhoz került. A minisztériumi tisztviselő eddig ki volt szolgáltatva a kérelmet felterjesztő információinak, csak azok alapján dönthetett, a főigazgató viszont ismeri a viszonyokat.

– Az 1936–1937–1938-ban kiépülő ellenőrzési rendszer segítségével összehasonlíthatatlanul több információja, átfogóbb képe van a tanárokról, mint a korábbi szakfőigazgatói rendszerben volt. Ez az ellenőrzés alaposabb, mint bármely más közszolgálati alkalmazott ellenőrzése.

– Tényleges befolyást szerez az egyházak, az egyházi iskolák fölött, ezáltal az egyházi autonómia korlátozásának első számú szervévé válik. Sem a Belügyminisztérium az egyházi egyesületek felett, sem a Földművelésügyi az egyházi birtokok felett, sem a Külügyminisztérium az egyházak külkapcsolatai felett nem rendelkezik olyan befolyással, mint a VKM, illetve a főigazgatók az egyházi iskolák felett.

– Valamennyi iskolatípust, a tankerület teljes közoktatási hálózatát el-

⁹HK 1936. 199–260.

¹⁰Hóman i. m.

lenőrzzi, tehát ezeknek az iskoláknak teljes kölcsönhatásrendszerét, a régió teljes társadalmi mobilitását, a régió gazdasági életének teljes kvalifikációs igényét ismeri és irányítja.

– Irányítja a tanfelügyelőket és teljes áttekintéssel rendelkezik a népoktatási albizottságok munkájáról.¹¹

Egy túlzottan egysíkú történeti-politikai gondolkodás az egy központból irányítottságot kapcsolja a diktatúra fogalmához, míg a többközpontúságot a demokráciához.

Valójában ez fordítva van, illetve fordítva is lehet.

Ismert szervezetszociológiai megállapítás, hogy alaposabb elméleti-rendeleti szabályozottság mellett, a hatáskörök átadása egyes kisszámú, de nagyon megbízható hivataloknak, nem csökkenti, hanem növeli az ellenőrzöttséget.

Itt is ez történik. Minden korábbinál alaposabb és részletesebb rendelkezések jelennek meg, évről évre nő a főigazgatóságon keresztül továbbított miniszteri rendeletek száma, egyre vastagabb lesz a Hivatalos Közlöny is.

A jogszabályok nehezen áttekinthető rendszere elősegítette, hogy a helyi közigazgatási—adminisztratív döntésekben ne az egységes állami érdeket kifejező jogszabályok érvényesüljenek, hanem a tisztviselő szubjektív döntése, amit személyes ismeretsége, benyomásai, jogérzéke, liberalizmusa vagy felekezeti szempontjai stb. határoznak meg. A rendeletek racionalizálása természetesen nem ment igazán gyorsan, és a dolgok természetéből következően a racionalizálás révén nem kevesebb lett a paragrafus, hanem több.

Egyszerűbbnek mutatkozott tehát, hogy a rendeletek nemismeréséből – vagy az ezzel való takaródságból – születő egyéni döntéseket akadályozzák meg. Ezért készül – többek közt – a Közszolgálati Jogszabályok Gyűjteménye a pénzügyminiszter kiadásában, amelyeket a VKM is ajánlott tisztviselőinek, hiszen "Azt a kiválóan gyakorlati célt szolgálják, hogy a nagyszámú jogforrásban szétszórt és nehezen áttekinthető joganyagot világos, könnyen kezelhető egységbe foglalják, s a tisztviselők munkáját ezáltal megkönnyítsék."¹²

A megjelenés sorrendje egyébként jól tükrözte a témák közéleti fontosságát: először az illetményekről, azután az állami alkalmazottak nyugellátásáról, majd az állami alkalmazottak lakáspénzére, családi pótlékára, valamint kiköltözködési és kiküldetési illetményeire vonatkozó hatályos jogszabályok jelentek meg.

¹¹PML Tankerületi Főigazgatóság elnöki iratai

¹²HK 1937. 235.

Fontos közigazgatástudományi kérdés, hogy nem szabad összekeverni a decentralizációt és a dekoncentrációt.

A tankerületi főigazgatóság nem decentralizált szerv, mert nem a centrum ellenében – azt kiegyensúlyozva, önálló véleményt fogalmazva – működik.

A tankerületi főigazgatóságok dekoncentrált szervek – hasonlóan például a pénzügyigazgatóságokhoz –, amelyek a központ elvi döntéseit a lehető legalaposabban hajtják és hajtattják végre.

A decentralizáció a hatalom megosztásának az eszköze, a dekoncentráció a hatalom megerősítéséé.

A tankerületi főigazgató a közép- és középfokú iskolák minden korábbinál rendszeresebb látogatását a tanulmányi felügyelőkkel oldotta meg.

A tanulmányi felügyelőket a szakmailag, világnézetileg és politikailag legmegfelelőbb tanárok közül nevezték ki.

A tanulmányi felügyelők kinevezéséhez az eddigi szakfőigazgatóktól kért tanácsot a VKM. Kritériumként előre meghatározta, hogy nem elég a kiváló szakképzettség, az "egyéniség" legyen megfelelő. Nők nem hozhatók javaslatba.¹³

Az egész rendelkezés – a korszerű szempontok ellenére – meglehetősen ellentmond a politikai döntésmechanizmusnak, tudniillik annak, hogy a felügyeleti szisztéma kialakításában és a személyek kiválasztásában a minisztérium nem a szakmai szféra hagyományos szempontjait követi.

Az ellentmondás egyik lehetséges feloldása az, hogy a tanulmányi felügyelők intézménye – mivel éppen a szakszerűség oldaláról közelítette meg a felügyeletet éppen a hagyományos, oktatáscentrikus körök ellenállását hivatott csökkenteni... A másik lehetséges megoldás az, hogy e javaslatokat egyáltalán nem mindig követte a tényleges kinevezés. Lehetséges tehát, hogy a minisztérium csupán azt kívánta ellenőrizni, hogy e régebbi főigazgatók mennyire érzékelik az új idők szempontjait, mennyire esik egybe választásuk a minisztérium esetleges előzetes jelöltjével, vagy legalábbis ki nem mondott világnézeti, sőt politikai szempontjaival. Erre már csak azért is szükség volt, mert el kellett dönteni, hogy a tucatnyi rendkívül magasrangú és szakmailag tekintélyes tanügyigazgatási funkcionáriust tovább alkalmazzák-e a tanügyigazgatás megújuló gépezetében, áthelyezzék valamely más, kevésbé politikai pontra, vagy éppen végelbánás alá vonják.

A tanfelügyelőség iskolalátogatói a körzeti iskolafelügyelők voltak.

¹³PML Tanker. főig. 117/1936.

A VKM a 3938/1936. eln. sz. rendeletében a nagyszámú lemondott iskolafelügyelő helyébe újabbakat nevezett ki.¹⁴

Hogy a körzeti iskolafelügyelői munkát Hóman díjazni tudja, ahhoz az igazgatási gépezet egész költségvetésének felemelése lett volna szükséges. Ennek politikai konzekvenciáit pedig – éppen, mert az egyszerűsítés és olcsóbbá tétel volt a felügyeleti rendszer elfogadásának egyik alapja – Hóman nem vállalhatta.

Mégis azt írja, hogy "A népiskolai felügyelet további rendszeres ellátásához fűződő fontos nemzeti érdekekre és a körzeti iskolafelügyelőknek eddig teljesített érdemes munkájára tekintettel, intézményesen biztosítani óhajtom, hogy a buzgó és kifogástalan iskolafelügyelői szolgálat előnyt jelentsen az előlépés szempontjából, ott ahol ez lehetséges."¹⁵ Azaz a költségvetési létszám keretén belül ők léptek előre – 30 évi tanítói szolgálat után a VII. fizetési osztályba, abban az esetben, ha körzeti iskolafelügyelői minőségben legalább két évig kifogástalanul működtek.

Az előléptetési javaslatokat a tanfelügyelőknek és tankerületi főigazgatóknak kellett megtenniük. Ezzel a rendszerrel valóban érdekeltté tették a körzeti iskolafelügyelőket a mindenre kiterjedő ellenőrzésben, az állami-főigazgatói-tanfelügyelői kívánságok habozás nélküli és kimerítő, sőt túlhajtó teljesítésében. Megakadályozták, hogy a tanítók közül kiválasztott iskolafelügyelőben a "tanítói szolidaritás" egyáltalán megszólaljon.

A tanügyigazgatási gépezet egyes funkcionáriusai, különösen a népművelési titkárok, akiknek tevékenysége erősen más jellegű volt, mint a tanügyigazgatási gépezet tagjaié, állandóan függetlenedni akartak a kir. tanfelügyelőtől, sőt igen gyakran még a népművelési bizottságot is kész tények elé állították.

A tanfelügyelők ennek megakadályozására memorandumokban, személyesen stb. követelték, hogy a népművelési titkárok rendeltessenek be a tanfelügyelői hivatalba, postájukat a tanfelügyelők bonthassák ki, a népművelési titkárok ne utazgathassanak állandóan, pénzügyileg folyamatosan számoljanak el a tanfelügyelőnek; a felettes megnyerése érdekében még azt is javasolta egyikük, hogy a tankerületi főigazgató is ellenőrizze a titkárt.

A tankerületi főigazgató a javaslatot "támogatólag" küldte tovább, mondván, hogy a népművelést azért nem lehet függetleníteni a tanügyigazgatási

¹⁴PML OSzK Kisnyomtatványtára 1936. 353. doboz.

¹⁵HK 1937. 279.

gépezettől, mert a népművelési munka zömét a tanítók végzik. És, amíg a népművelésnek anyagi ösztönzése nincs, addig ösztönzést csak a tanfelügyelő tud adni, akiről a tanító tudja, a minősítésbe beleszámítja a népművelő munkát.

A népművelési bizottságok viszont nem nagyon funkcionálnak.

Az alispánt pedig azért nem lehet kihagyni – mint ahogy ez egy másik tanfelügyelői memorandumban szerepelt, – mert a megye viseli a népművelés fő terheit.

A minisztérium illetékes előadója a javaslatokkal egyetértett, de jelezte, ez – tudniillik az önállósodási törekvés – másutt egyelőre nem probléma, ezért nem hajlandó a lassan bontakozó népművelési hálózat elé ilyen aggályok miatt akadályokat állítani.¹⁶

A tankerületi főigazgatók befolyása a tanfelügyelőkkel szemben megnőtt. A népiskolai egyhuzamos tanítások engedélyezésének felülvizsgálatát külön rendelettel utalta a VKM a tankerületi főigazgatók hatáskörébe, ezzel a tanfelügyelők ellenőrzését is erőteljesebbé tette.¹⁷

A tankerületi főigazgatók a népiskolai igazgatótanítók kinevezésének jogát is megkapták a VKM-től.¹⁸

Külön kérdés a megye és a tanfelügyelőségek viszonya. Hogy ez hatalmi-politikai kérdés, hogy konfliktusok és kompromisszumok sorozata jellemzi a tanügyigazgatási gépezet és a megye viszonyát, ezt a közelmúltban egy, a dualizmus koráról szóló monográfia bizonyította.¹⁹

A Horthy-korszak népoktatásügyéről szóló szintézis azonban nem vesz tudomást ezekről a kérdésekről, ebben a megye és az állam akarata nem differenciált.²⁰

A körülmények szerencsétlen egybeesése²¹ következtében jelen esetben nem vállalkozhattunk olyan mélyfúrásra, amely a megye és a tanfelügyelőség viszonyát alaposan tisztázhatta volna.

Benyomásunk szerint a legfontosabb kérdés az iskolák fenntartása, a tanítók fizetése volt.

A BM állásfoglalása szerint "hogya a községek nincsenek kötelezve a felekezeti iskola fenntartására, hanem csupán segílyt adnak a felekezeti tanü-

¹⁶OL VKM K. 507. 1937/44 1–2.t 27.cs.

¹⁷HK 1937. 229.

¹⁸OL VKM K. 507. 1937/44 2.t. 40.cs.

¹⁹Kelemen Elemér: Somogy megye népoktatása... Bp., 1985.

²⁰Sárközi István: Az ellenforradalmi rendszer népiskola politikája Bp., 1980.

²¹Mindhárom budapesti levéltárban a népoktatási anyag pusztult el.

gyi alkalmazottak után az egyházközség által fizetendő tanítói nyugdíjjáru-
lékhoz", akkor ennek bármikor megvonható segély jellege van.

A központi illetékhivatal 1936-tól csak a véglegesen megüresedett állá-
sokon helyettesítő községi alkalmazottakat fizette, az ideiglenes helyette-
sítőket mindig a községi pénztár fizeti.²²

Számos község és város vezetői – az állami elemi iskolák dologi és egyes
fenntartási terheinek rendezésére – a VKM által megállapított hozzájárulási
összeget önhatalmúlag csökkenteni kívánták azon a címen, hogy a kirótt ösz-
szeg az iskola tényleges dologi igényeit meghaladja.

Mivel ez ügyben a VKM tiltakozott, a Belügyminisztérium figyelmeztette a
törvényhatóságokat, hogy az 1926: VII. tc. 12. §-a szerint akár a személyi
terhekre is kiterjeszhető a község hozzájárulási kötelezettsége, tessék te-
hát kifizetni a VKM által igényelt összegeket.²³

Egy másik konfliktusforrás a nemzetiségi oktatás volt.

A VKM 1936-ban bizalmas rendeletet hozott a kisebbségi, vegyes tannyelvű
népiskolák átszervezéséről, a német nemzetiség kulturális lehetőségeinek bő-
vítéséről.²⁴

Az új nemzetiségi rendeletek kapcsán a magyarosítás feltétlen preferen-
ciájához szokott helyi hatóságok a – kormány külpolitikája szempontjából
létfontosságú – rendelet szellemét egyszerűen nem értették meg, és szellemé-
vel, betűjével ellenkező eljárásokat indítottak.

Például az egyik iskola helyi hatósága a szülőkkel együtt megtartott ü-
lésén úgy tette fel a kérdést, hogy akik az eddigi tanítási rendszerrel meg-
vannak elégedve igennel, akik pedig a miniszteri rendelet szerinti tanítást
óhajtják, nemmel szavazzanak. Ezt a dokumentumot a tankerületi főigazgató
kommentár nélkül küldte tovább.

A minisztériumot a dologban nemcsak a konkrét nemzetiségpolitikai elvek
megsértése izgatta, hanem az is, hogy veszélyes precedensül, a szülőkkel kí-
vánják eldöntetni, hogy érvényes állami rendelet érvénybe lépjen-e, vagy
sem. A hómáni kormányzat egyébként is mindig óvakodott a klebelsbergi rende-
letekkel való deklarált szembefordulástól – hiszen Klebelsberg népiskoláiban
nőttek fel a fiatal magyar állampolgárok százezerei, és az általa biztosított
lehetőségekkel szereztek európai színvonalú képzettséget a magyar csúcsér-

²²RT – 90 912/1936. febr. 19. BM

²³RT – 91 599/1936. márc. 4. BM

²⁴PML Tank. főig. 191/1936.

telmiség ezrei. Klebelsberg legendáját a kormányzat inkább felhasználni, mint ellenpólusnak beállítani igyekezett.

A kérdést tehát úgy kell feltenni szavazásra, – intézkedik a minisztérium –, hogy csak magyar vagy magyar–német oktatási rendszer bevezetését kívánják-e a szülők, azaz az új miniszteri rendelet által felkínált két alternatívából melyiket választják.

A már előbb vázolt mentalitásból kiindulva az iskolai helyi hatóságok az iskoláztató szülők beadványait "illetéktelen beavatkozásnak" minősítették, és vagy elnökiileg elutasították, vagy megállapították róluk, hogy "minden alapot nélkülöznek". Ezeket azután nem is továbbították a tanfelügyelőségekre és a tankerületi főigazgatóságokra. Magyarán szólva, a helyi hatóságok maguk kívántak dönteni olyan kérdésekben, amelyek egyáltalán nem formálisak, hanem elviek, politikaiak voltak. Ezt a minisztérium nem tűrhette, ezért elrendelte, hogy a beadványokat mindenképpen küldjék tovább. Számos helyen a községek urai arra kívánták szorítani a nemzetiségeket, hogy a régi szisztéma fenntartása mellett szavazzanak. Jellegetes módon erről éppen az illetékes tanfelügyelőtől nem érkeznek jelentések. Úgy tűnik, hogy a hierarchia erre a második szintjére már lényegesen nagyobb pressziót tudnak gyakorolni a helyi hatóságok.²⁵ Ugyanakkor a német településeken lakó magyar szórványok védelmét is szorgalmazzák. Külön intézkedéseket kellett hozni az átszervezett népiskolákba beíratkozott magyar tanítók anyanyelvi oktatására. Ezt, akár csak a nemzetiségi iskolák szervezésével kapcsolatos ügyeket, a VKM-nek külön jelenteni kellett.²⁶

A helyi szervekkel a konfliktus olyan éles volt, hogy a nemzetiségi iskolák problémáját a minisztérium maga kívánta ellenőrizni, ezért tanügyi táncsost küldött ki alkalmanként egy-egy iskola megvizsgálására, de mindig értesítette erről a tankerületi főigazgatót.²⁷

A fenti konkrét példa bizonyítja, bőven van alkalom a helyi szervek és a tanügyigazgatási törekvések közötti konfliktusra.

A községi iskolák gazdasági ügyeiben, a községi tanítók ügyeiben, az iskoláztatási kötelezettség teljesítésének kérdésében a népoktatási albizottság volt illetékes.

A közigazgatási bizottság népoktatási albizottságában a népoktatási ü-

²⁵PML Tank. főig. 186/1937.

²⁶HK 1937. 231.

²⁷PML Tank. főig. 55/1937.

gyeket a tanfelügyelő referálta, s a tagok majdnem fele állami alkalmazott volt.

Úgy tűnik, hogy párhuzamosan több folyamat játszódik le:

– A népiskolák, a tanítók ellenőrzöttsége a tanfelügyelőtől, iskolalátogatótól megnő.

– A népiskola életét szabályozó rendelkezések száma megnő, az iskolalátogató autonómiája az állami rendelkezésektől csökken.

– Folyamatosan nő a tankerületi főigazgató hatásköre a tanfelügyelővel szemben.

– Nő a tanügyigazgatási gépezet befolyása a megyei erőkkel, a népoktatási albizottsággal szemben.

– A minisztérium fenntartja magának azt a lehetőséget, hogy kiemelt és ritka esetekben – nemzetiségi kérdés, rovincsolás – saját alkalmi megbízottakat küldjön ki, a helyi erők és a tanfelügyelők ellenőrzésére.

Az új tanügyigazgatás vezetői

Az új tankerületi főigazgatók előtt tartott eligazító beszédében Hóman kijelentette:

"Volt vagy hatvan személy, aki szóba került, s voltak akikről mindenki azt hitte, hogy főigazgatók lesznek, és nem lettek, mert egy vagy más fontos szempontnak nem feleltek meg, s volt akire senki nem gondolt, és mégis főigazgató lett olyan képességei miatt, melyeket eddig figyelmen kívül hagytunk."²⁸

Megindult tehát a tisztviselők új szempontú, – a működő tanügyi apparátus előtt nem kézenfekvő – kiválasztása.

Az újonnan kinevezett tankerületi főigazgatók közül csak néhányan töltöttek be korábban is hasonló funkciót.

A többi szakfőigazgatót – köztük például Gyulai Ágostot, Ady Lajost – nyugdíjba küldték, mert nem feleltek már meg az új idők szellemének.²⁹

Tankerületi főigazgató lesz néhány tanáregyesületi vezető; ez kimondottan korporatív szellemről árulkodik: ugyanabba a kézbe fussanak össze az érdekvédelmi szervek és a munkáltatók törekvései, s ezt a kezét közvetlenül a minisztérium mozgassa.

²⁸Hóman i.m.

²⁹MO Tiszti cím és névtára 1935, 1937.

A minisztérium központi vezetéséből már 1932 és 1936 között eltávolítják a klebelsbergi politika legexponáltabb képviselőit: Petri Pál politikai államtitkárt (1935-ben), Gevay Wolff Nándor államtitkárt (1932-ben), Schwöder Ervin helyettes államtitkárt (1933-ban), Huszka Jenő művészetpolitikai osztályfőnököt (1934-ben).

Az új tanügyigazgatás életbe léptetésével egy időben távozik a középiskolai ügyosztály főnöke.

Az új vezérkar – szemben a klebelsbergi évtizeddel, amikor elsősorban a háború előtti kultuszminisztériumi gárdára építettek – zömében kívülről jött. A kormánypárt vezető funkcionáriusai, megyei vezető politikusok veszik kezükbe a minisztérium irányítását.

A VKM-ben – illetve annak legfontosabb szakmai döntéselőkészítő szervében – jelentős jobbratulódás jele volt, hogy 1937 augusztusában Teleki Pált az Országos Közoktatási Tanács elnöki tisztéből "saját kérésére" felmentették, és helyére Tasnádi Nagy Andrást nevezték ki.

A jobbratulódás már a konkrét személyek összehasonlításából is következik, Tasnádi a Nemzeti Egység Párt leendő alelnöke, a nyilas parlament egyik vezető személyisége, Teleki angolbarát konzervatív arisztokrata – a lényeg azonban nem ez. A lényeg az, hogy az OKT eddig zömében szakmai szervezet volt, ahol a demokratikus lehetőségek szűkülésével, szakmai kérdésekben, illetve ezek ürügyén, még fennállt a vélemények pluralitásának lehetősége. Azáltal, hogy az OKT élére a VKM egyik vezetője került – különösen, mert az illető a politikai államtitkár volt – az OKT-ben is megkezdődött a vita lehetőségének korlátozása, a liberális-konzervatív személyiségek visszaszorítása.³⁰

1937 szeptemberében a minisztériumnak új adminisztratív államtitkára is lett Stolpa József személyében. Stolpa egyházjogász volt, fő műve: "A közigazgatás és bíraskodás elválasztása az egyházjogban."

Az egyházi közigazgatás és bíraskodás elválasztása a nyílt konfliktust vállalni nem akaró, de a helyi tiszteletesekre, tisztelendőkre pressziót gyakorolni kívánó állam elsődleges érdeke volt.

Hisz – teljes elválasztás esetén – a politikai hibát elkövető pap vagy hitoktató ellen úgy lehet egyházfegyelmi eljárást indítani, hogy az ne hozza mozgásba, ne kényszerítse állásfoglalásra az egész egyházi gépezetet.

³⁰HK 1937. 242.

1938. február 12-én újabb fontos személyi döntésekre került sor: Tasnádi Nagy Andrást államtitkári székéből felmentették, s a NEP országos elnöke lett.³¹ Helyére Zsindely Ferencet nevezték ki – ismét csak politikai karrierje alapján – addig a NEP alelnöke volt, pénzügyi téren működött, feleségén keresztül a népi kollégiumokkal állt kapcsolatban, nem olyan szélsőségesen jobboldali politikus, mint elődje.³²

A legfontosabb személyi változás azonban csak 1938 tavaszán, újabb miniszterelnök váltáskor következik be. Ekkor Hóman felmentése után gróf Teleki Pál lesz a magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter.

Mindezek a szervezeti és személyi változások keretül szolgáltak a magyar közoktatáspolitikai radikális átalakításának. Ez az új közoktatáspolitikai iskola és az oktatás liberális-konzervatív elemeinek felszámolását tűzte ki célul. Hogy ez mennyire sikerült, illetve milyen új típusú kompromisszumokat kellett kötni az állam és a közoktatásügyi szféra különböző csoportjai között – további tanulmányok tárgya lesz.

³¹HK 1938. 99.

³²Egy naiv ember bársonyszékben. In: Bokor Péter: Végjáték a Duna-mentén Bp., 1982.